

IKÄÄNTYNEET VÄLITYÖMARKKINOILLA.

KOKEMUKSIA PALTAMON KOKEILUSTA

Riitta-Liisa Kokko: *VTT, erikoistutkija, Terveyden ja hyvinvoinnin laitos*

riitta-liisa.kokko@thl.fi

Janus vol. 21 (2) 2013, 112–127

Janus

Tiivistelmä

Artikkelissa tarkastelen välityömarkkinoille työllistettyjen ikääntyneiden kokemuksia Paltamon työllisyyskokeilussa. Millaisia ovat työllistämisen vaiheet ja millä tavoin välityömarkkinoilla työskentely edistää avoimille työmarkkinoille työllistymistä? Tutkimusaineisto koostuu yli 50-vuotiaiden työntekijöiden teema-haastatteluilta (n = 15). Välityömarkkinoille työllistäminen merkitsi yli 50-vuotiaille työttömyyden ja työn välitilaa, kynnyksellä olemista. Välitilassa oli erotettavissa kolme vaihetta: työttömyydestä irtautuminen, välityömarkkinoilla työskentely ja avoimille työmarkkinoille liittyminen. Näitä vaiheita kuvataan rajalle tulona, kynnyksellä olemisena ja rajan ylityksenä. Kynnysvaiheet jäsenyivät yksilötason, yhteisötason ja yhteiskuntatason prosesseiksi. Välityömarkkinoille työllistäminen edisti ikääntyneiden aktivoitumista työnhakuun, motivoitumista työntekoon ja paluuta avoimille työmarkkinoille. Työmarkkinavalmiuksien kehittymisestä huolimatta vain harvoille avautui mahdollisuus työllistyä avoimille työmarkkinoille.

Euroopan sosiaalirahaston (ESR) ohjelmakaudella 2007–2013 on käynnissä työ- ja elinkeinoministeriön ja sosiaali- ja terveysministeriön yhteinen valtakunnallinen *Välityömarkkinat*-kehittämishjelma (2007–2013), jonka avulla pyritään luomaan tuettuja työllistymispolkuja avoimille työmarkkinoille. Välityömarkkinoilla tarjotaan työskentelymahdollisuuksia henkilöille, joilla on eri syistä vaikeuksia sijoittua työhön avoimille työmarkkinoille. Yleisesti aktiivisen työvoima- ja sosiaalipolitiikan tavoitteena on parantaa työttömien henkilöiden työllistymistä ja elämänhallintaa sekä ylläpitää toimintakykyä ja luoda edellytyksiä siirtyä välityömarkkinoille tai suoraan avoimille työmarkkinoille.

Välityömarkkinat kytkeytyvät työttömyyden ja avointen työmarkkinoiden välille. Günther Schmid (2008) kutsuu välityömarkkinoita siirtymien työmarkkinoiksi ja tarkastelee työmarkkinoita yksilön elämänsä siirtymien näkökulmasta. Asko Suikkasen (2008) mukaan siirtymien työmarkkinoilla tarkoitetaan työmarkkinoiden muutosta, uudenlaisia työmarkkinallisia riskejä sekä yksilöiden siirtymiä työn ja erilaisten elämäntilanteiden välillä. Siirtymätyömarkkinat sijoittuvat työ- ja elinkeinoministeriön vastuulle, kohderyhmänään aktiiviset työttömät, kun taas välittävät työmarkkinat ovat sosiaali- ja terveysministeriön vastuulla ja keskittyvät vaikeasti työllistyviin toteuttaen erilaisia sosiaali- ja terveyspolitiikan keinoja. Paltamon työ-

lisyyskokeilussa yhdistyvät molemmat toimintalinjat.

Välityömarkkinoiden tavoitteena on toimia ensisijaisesti väylänä avoimille työmarkkinoille. Niiltä toivotaan löytävän uudenlaisia työmahdollisuuksia erityisesti pitkäaikaistyöttömille, jotka ovat vaarassa syrjäytyä työmarkkinoilta alhaisen koulutustason, vajaakuntoisuuden ja päihde- tai mielenterveysongelmien takia. (Suikkanen 2008.) Välityömarkkinoiden kehittäminen on tärkeää myös työvoiman saatavuuden turvaamisen näkökulmasta, koska suuren osan kotimaisesta työvoimavarasta muodostavat ne työttömät työnhakijat, joilla on eri syistä vaikeuksia sijoittua työhön avoimille työmarkkinoille (Työministeriön valtakunnallinen ESR-kehittämisohjelma 2007–2013).

Välityömarkkinoiden idea ja samalla haaste koskee kysymystä, miten aktiivisen sosiaali- ja työvoimapolitiikan palveluista rakennetaan avoimille työmarkkinoille johtavia työllistämispolkuja. Tavoitteiden toteutumisen dynamiikka, kuten yksilön työllistymisen vaiheita työmarkkinoille, ei ole tarkemmin määritelty. (Ks. Suikkanen 2008.) Ongelmana on ollut se, ettei välityömarkkinoilla hankitulla työkokemuksella usein ole käyttöä avoimilla työmarkkinoilla ja toimenpiteisiin osallistuneista työllistyy vain noin 10 prosenttia (von Hertzen-Oosi ym. 2010, 41). Työhallinnolle tehdyn kyselyn mukaan pitkäaikaistyöttömistä vain kolmasosalla arvioidaan olevan mahdollisuus työllistyä avoimille työmarkkinoille, yli puolet asiakkaista ei kykene palkkatyöhön avoimille työmarkkinoille ja lähes viidennes asiakkaista ei kykene tuettuun palkkatyöhön välityömarkkinoilla (TEM 2013, 48).

Artikkelissa tarkastelen välityömarkkinoille työllistettyjen 50–64-vuotiaiden kokemuksia Paltamon työllisyyskokeilussa. Tutkimuksessa etsin vastauksia kysymyksiin: Millaisia ovat työllistämisen vaiheet ja millä tavoin välityömarkkinoilla työskentely edistää avoimille työmarkkinoille työllistymistä?

PALTAMON TYÖLLISYYSKOEILU

Paltamon täystyöllisyyskokeilu on esimerkki aktiivisesta työvoima- ja sosiaalipolitiikasta Suomessa. Kainuulainen Paltamon kunta toteuttaa vuosina 2009–2013 *Työtä Kaikille* -hankkeen, jossa perusajatuksena on käyttää työttömiin kohdistuva passiivinen toimeentuloturva työttömien työllistämiseen palkkatyöhön ja muuhun aktivointiin. Mallissa työnhakijat palkataan Paltamon työvoimayhdistys ry:n ylläpitämään Työvoimataloon ja heidän kanssaan etsitään työllistymispolkuja avoimille työmarkkinoille. (Kokko & Kotiranta 2010.) Hankkeen piiriin otetaan kaikki työttömät työnhakijat ikään ja työkykyyn katsomatta. (Laurikainen & Huotari 2010.) Paltamo-hankeeseen työllistetyistä yli 80 prosenttia oli tutkimusta edeltävänä viitenä vuonna ollut yhteensä yli vuoden työttömänä (Nenonen ym. 2011).

Paltamon työllisyyskokeilu on interventio, joka merkitsee työllistetyille siirtymistä passiivisen tuen piiristä aktiivitoimiin sekä työttömien sosiaaliturvan osalta uutta rakenteellista ratkaisua. Työvoimatalossa työttömistä tulee työllisiä, he siirtyvät palkkatyöhön välityömarkkinoille, sosiaaliturva muutetaan palkaksi ja työsuhteesta kertyy eläkettä. Työvoimatalo muodostaa työyhteisön, jonka yhteydessä toimii työterveyshuol-

to ja työpaikkaruokala. Työllistämisen lähtökohtana on ”etsiä tekijälle sopiva työ” lähtien yksilön osaamisesta ja vahvuuksista. Kokeilu tarjoaa työllistetyille työvalmennusta, erilaisia kuntouttavia ja työllistymisen tukitoimia.

Työllistäminen etenee hankkeen tavoitteissa kolmessa vaiheessa: Työnhakuklubiin tuleminen, Työvoimatalossa työskenteleminen ja avoimille työmarkkinoille siirtyminen. Ensimmäisessä vaiheessa työtön työnhakija siirtyy TE-toimistosta Työnhakuklubin perehdytysjaksolle ja työnhakuvalmennukseen. Klubissa kouluttaja ohjaa työnhakijaa tunnistamaan oman osaamisen ja vahvuudet, laatimaan ansioluettelon sekä suunnittelemaan työllistymis- tai kuntoutuspolun (ks. Huotari 2010, 38). Toisessa vaiheessa Työvoimatalo tekee työnhakijalle työtarjoituksen ja hän voi siirtymäkeskustelun kautta siirtyä työhön Työvoimataloon, työnantajapaketeille, avoimille työmarkkinoille tai koulutukseen. Kolmannessa vaiheessa on tavoitteena, että työnhakija työllistyy avoimille työmarkkinoille. Näissä eri vaiheissa on myös mahdollista siirtyä opiskelemaan tai hakea eläkettä.

IKÄÄNTYNEET TYÖMARKKINOILLA

Suomessa ja EU:ssa on tavoitteena edistää ikääntyvien työntekijöiden työelämässä pysymistä, työhön uudelleen sopeuttamista ja uudelleen kouluttamista (Walker 1999). Väestön ja työvoiman ikääntymisellä arvioidaan olevan Suomessa vakavia taloudellisia ja sosiaalisia seurauksia. Yhteiskunnassa paineet jatkaa työssä nykyistä pidempään ovat erittäin suuret. (Ilmarinen 2006.) Ikääntyneistä pitkäaikaistyöttömistä kolmanneksen on arvioitu pyrkivän aktiivisesti takaisin

työelämään, kolmanneksen odottavan eläkkeelle pääsyä ja kolmanneksen työhön paluuta rajoittavat vakavat työkyky- ja terveysongelmat (Rajavaara 1998). Eri hallinnonalat tukevat voimakkaasti ikääntyneiden työelämässä pysymistä. Työttömät ja vajaatyökykyiset on tarkoitus saada palaamaan työmarkkinoille ja osallistumaan tuottavaan työhön.

Työllä on todettu olevan ihmisille useita psykososiaalisia merkityksiä. Marie Jahodan (1982) mukaan työ tarjoaa mahdollisuuden jäsentää aikaa, jakaa kokemuksia ja saada kontakteja muihin ihmisiin sekä saavuttaa henkilökohtaisia päämääriä. Lisäksi työ määrittelee henkilökohtaista statusta ja identiteettiä sekä lisää aktiivisuutta. Työttömyys puolestaan aiheuttaa köyhtymistä, leimaantumista, häpeää, pahaa mieltä ja stressiä (Virtanen 2012). Työssä on kyse myös yhteiskunnallisesta osallistumisesta, yksilön mahdollisuudesta osallistua ja sopeutua työyhteisön toimintaan. Aila Järvikoski ja kumppanit (1999) katsovat, että pitkäaikaistyöttömyyden työllistymisessä on kyse osallistumismahdollisuudesta, pääsystä työorganisaation jäseneksi ja mahdollisuudesta ylittää työnantajien määrittelemät sopivuuskaiteerit ja rekrytointikynnykset.

Työttömyys ymmärretään usein ei-toivotuksi elämäntilanteeksi. Osalle työttömyydestä työttömyyteen liittyy myös myönteisiä merkityksiä (vrt. Ezzy 1993). Kari Vähätalon (1998) mukaan kaikkein vanhimmissa ikäluokissa on helppo kokea työttömyys siirtymävaiheena kohti hyväksytyä eläkeläisen roolia. Työttömyys heikentää myös työttömäksi joutuneiden henkistä hyvinvointia (esim. Mannila 1993, 30), mutta kielteinen vaikutus on kuitenkin palautuva: työnsaannin jälkeen

tilanne pääosin korjautuu (Warr 1987; Lahelma 1989; Claussen 1999).

Vaikeasti työllistyvien ikääntyneiden työmarkkina-asemaan vaikuttavat monet yhteiskunnalliset ja yksilölliset tekijät. Suikkasen ja kumppaneiden (2000) mukaan työelämän muutokset näkyvät työn puutteena, työn epävarmuutena ja työvoiman sisäisen kilpailun kasvuna. Työttömyyden rakenteellisina tekijöinä vaikuttavat muun muassa työn kysynnän ja tarjonnan kohtaaminen, työttömyysturva, työvoimapalveluiden ja toimenpiteiden yhteensopimattomuus, työttömyyden pitkittyminen ja työelämän asenteet. Yksilöllisinä tekijöinä vajaakuntoisuus, ammatillisten ja sosiaalisten kva­lifikaatioiden puutteet, kasautunut sosiaalinen huono-osaisuus, ammattitaidon vanhentuminen ja koulutusvajeet vaikeuttavat työmarkkinoille paluuta. Hallinnan ja osaamisen tunne vaihtuu helposti epävarmuudeksi, ellei sopivaa valmiuksien ylläpitämisen ja kehittämisen areenaa ole olemassa. Ritva Linnakangas ja kumppanit (2000) katsovat, että yksilön työllistymistä voidaan tukea sekä vaikuttamalla hänen työkykyynsä että luomalla yhteisöllistä tukea työllistymiseen. Reetta Kettunen ja kumppanit (2009) arvioivat, että työttömyyden pitkittyessä työtön etäännytty yhä kauemmas koko ajan muuttuvasta työelämästä, samalla kun työllistymisen kynnys ja syrjäytymisriski kasvavat.

LIMINAALI VÄLITYÖMARKKINOIDEN SIIRTYMÄNÄ

Välityömarkkinoita kuvataan usein kynnyksenä, työttömyyden ja työmarkkinoiden välisenä tilana, jolloin ne saavat liminaalisen tilan merkityksen. Liminaali on

välitila, joka voidaan kokea myönteisenä tai kielteisenä, valintamahdollisuutena tai pakkona. Artikkelissa tarkastelen välityömarkkinoita työttömyyden ja työllisyyden väliin sijoittuvana välitilana Victor Turnerin (1969, 95) kynnystä kuvaavan liminaalikäsitteen ja Arnold van Gennepin (1960) siirtymäriittien näkökulmasta. Turner (1969) kuvaa liminaalissa olevia henkilöitä ”kynnyksellä seisoviksi ihmisiksi”. Van Gennepin (1960) mukaan liminaali merkitsee välitilaa, elämäntilanteen tärkeää periodia, johon liittyy tiettyjä vaiheita ja siirtymistä auttavia rituaaleja. Rituaalit liittyvät useimmiten yksilön sosiaalisen aseman (statuksen) muutokseen. Turner (1969) pitää rituaaleja yhteiskunnan muodon tiivistymistä ja niiden avulla voidaan esittää koko yhteiskuntaa tai siinä eläviä yksilöitä koskevia väittämiä (ks. Eriksen 2004).

Turner jakaa van Gennepin tavoin rituaalit kolmeen eri vaiheeseen: irtautumiseen, välitilaan tai kynnykselle siirtymiseen (limen = kynnyksen tai sisäänkäynti) sekä uudelleenliittymiseen. Erottelu korostaa konkreettista siirtymää tilasta toiseen yhteiskunnan sosiaalisessa rakenteessa. Irtautumisvaiheessa yksilö tai ryhmä siirtyy sosiaalisen rakenteen tietystä kohdasta kohti tuntematonta. Kun katkos entiseen on saavutettu, yksilö siirtyy liminaaliseen vaiheeseen, jossa hän on tietystä mielessä yhteiskunnan ulkopuolella, kahden vakaan aseman välissä tai ”siltä väliltä”. (Turner 1969.) Tämä on vaarallinen asema, sillä yhteiskunnallisena uhkana on, että toimija kieltäytyy uudelleen liittämisestä. Henkilö on rakenteellisesti ja jopa fyysisesti näkymätön suhteessa yhteiskunnan vakiomääritelmiin ja luokitteluihin ja häntä voi kohdata sosiaalinen kodittomuus. Turnerin ajattelussa liminaalisuus tulee

lähelle yhteiskunnallisen marginaalisuuden käsitettä. Marginaalissa elävillä ei ole kulttuurista varmuutta siitä, että liminaalisuus päättyisi ja että he todella siirtyisivät uuteen statukseen, jolloin liminaalista tilaa leimaava alituinen epävarmuus kaatoisi. (Turner 1974.)

Marginaalinen luonnehtii Arthur Reberin (1985) mukaan tapahtumaa tai asiaa, jonka luokittelu on horjuvaa tai joka on kahden luokan tai kategorian rajalla. Tuula Helne (2002) on tarkastellut syrjäytymistä rajalla olo -käsitteen, merkitysten ja metaforien kautta. Rajavyöhykkeelle tulon ja rajaesteiden ylittämisen, rajantarkistusten, rajanvedon, rajakriisien tai rajalle juuttumisen näkökulmaa voidaan soveltaa myös välityömarkkinoiden siirtymistä työttömyydestä työllisyyteen. Myös Helne liittyy syrjäytymiskeskustelussa raja-käsitteen marginalisaation käsitteeseen; 'margo' merkitsee reunaa ja rajaa. Jos joku on reunalla, hän on vielä sisällä, keskusten liepeillä (ks. Gordon 1993). Raja saattaa pysyä innovatiivisen vuorovaikutuksen paikkana ja synnyttää uudentyyppisiä sosiaalisia rakenteita (Lucchini 1977). Helne (2002) luonnehtii rajakriisiä toteamalla, että syrjäytymispuheen kyllästävä yhteisö on yhteisö, joka on huolissaan rajoistaan ja identiteetistään.

Välityömarkkinoille työllistäminen on tarkoitettu työllistymispolun välivaiheeksi. Työllistäminen takaa harvoin pysyvää päätepistettä ja työttömyyden kokeneilla pysyvää on pikemminkin työelämässä koettu epävarmuus. Välityömarkkinoiden marginaalissa siirtymä avoimille työmarkkinoille on epätodennäköinen. Työllistetyt juuttuvat työllisyyden ja työttömyyden väliselle rajalle. Heidän työllistymisensä jää väliaikaiseksi

ja he voivat palata työttömyyteen. Rajalla olo merkitsee mahdollisuutta siirtymisiin työmarkkinoille, koulutukseen tai eläkkeelle. Ikääntyneen työttömän siirtyminen työttömyydestä työllisyyteen ylläpitää epävarmaa statusta, kun taas eläkeläisen asema on yhteiskunnassamme sosiaalisesti hyväksytty, taloudellisesti turvattu ja jopa tavoiteltu tila (vrt. Rajavaara & Viitanen 1998).

TUTKIMUSAINEISTO JA ANALYYSI

Tutkimuksen aineisto on kerätty osana Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitoksen koordinoimaa Paltamon työllisyyskokeilun tutkimuskokonaisuutta 2009–2013 (Kokko & Kotiranta 2010), *Yli 50-vuotiaiden työllistyminen* -osatutkimuksessa. Työllisyyskokeilun käynnistyessä vuonna 2009 Paltamon kunnassa oli yhteensä 292 työtöntä työnhakijaa, joista 50–64-vuotiaita oli 132 henkilöä. Vuosina 2009–2012 työllisyyskokeiluun on osallistunut yhteensä 99 yli 50-vuotiasta henkilöä.

Tutkimusaineisto koostuu Paltamon työllisyyskokeiluun työllistettyjen 50–64-vuotiaiden työntekijöiden teemahaastattelusta (n = 15) vuosina 2009–2011. Haastateltujen keski-ikä oli 56,4 vuotta, naisia oli seitsemän ja miehiä kahdeksan. Strukturoidut teemahaastattelut on toteutettu yhdeksän pääteeman pohjalta, jotka käsitelivät omaa taustaa, työhistoriaa, työttömyyttä, työnhakua ja työllistymistä, avoimille työmarkkinoille sijoittumista, tulevaisuuden tavoitteita, työelämää, työssä koettua hyvinvointia ja työllisyyskokeilua koskevia näkemyksiä. Haastattelut äänitettiin ja ne on litteroitu yhteensä 166 sivua sisältäväksi tekstiksi.

Laadullisen tutkimuksen tavoitteena on tehdä ilmiö ymmärrettäväksi ja selittää se paikallisesti (Alasuutari 1999). Laadullisessa tutkimuksessa teorian merkitys on keskeinen. Tutkimuksen teoria ja viitekehys muodostuvat käsitteistä ja niiden välisistä merkityssuhteista (ks. Tuomi & Sarajärvi 2004). Tutkimuksessa olen järjestänyt ja luokitellut aineiston teorian ja empirian vuorovaikutuksessa. Haastatteluaineiston analyysirungon olen muodostanut teorialähtöisesti liminaali-viitekehysten pohjalta. Väli työmarkkinoille työllistämisen vaiheita ja niille annettuja merkityksiä olen luokitellut systemaattisesti liminaalin vaiheiden mukaan: työttömyydestä irtautuminen, kynnykselle siirtyminen ja työmarkkinoille uudelleen liittyminen sekä edelleen näiden sisältämiin alaluokkiin. (Patton 1990; Sandelowski 1995.) Aineiston olen ryhmitellyt myös rajalla oloa kuvaavien merkitysten mukaan. Analyysissä käytän rajalla olon käsitettä liminaalin rinnalla.

Seuraavaksi kuvaan väli työmarkkinoille työllistämisen vaiheita ja merkityksiä Paltamon työllisyyskokeilussa yli 50-vuotiaiden haastatteluaineiston pohjalta. Työllistämisen vaiheet, niille annetut merkitykset ja keskeiset asiasällöt kuvaan kolmen pääteeman ja niihin sisältyvien alateemojen alla. Aineistositaatit ovat haastattelujen suoria lainauksia, joista on muutettu ainoastaan tunnustetietoja.

TYÖTTÖMYYDESTÄ IRTAUTUMINEN

– RAJALLE TULO

Työnhakuklubi merkitsee työllistetyille liminaalin ensimmäistä vaihetta, työttömyydestä irtautumista. Van Gennepin (1960) mukaan erottamisen vaiheessa

yksilö tai ryhmä irrotetaan vanhasta paikastaan yhteiskunnan sosiaalisessa rakenteessa, tietyistä kulttuurisista olosuhteista ja tilasta, tai molemmista. Klubi muodostaa intensiivisen perehdytysjakson, jossa työttömän status muuttuu työnhakijan statukseksi. Haastateltavat kuvasivat työttömyydestä irtautumista oman identiteetin pohdintana, työttömyydestä irti kamppailuna ja työelämään valmennuksena. Kuvaan vaihetta väli työmarkkinoiden rajalle tulona.

Oman identiteetin pohdinta. Ikääntyneillä oli taustalla laaja elämäkokemus ja useimmilla myös pitkä ja monipolvinen työhistoria. Eläkeikää lähestyvät katsoivat jo tehneensä osansa työelämässä, osa kuitenkin toivoi työllistyvänsä vielä avoimille työmarkkinoille. Ikääntyneille työ oli merkinnyt kiintopistettä elämässä. Oma identiteetti määrittyi pitkälti suhteessa työhön ja työttömyyteen, työmielen, koetun arvostuksen ja ammattiosaamisen kautta. Useimmille työttömyys merkisi ristiriitaa, joka muutti omaa identiteettiä, ajankäyttöä ja lisäsi toimettomuutta.

Et oo mitään, kun et oo missään töissä. Tuntu siltä ettei oo minkään arvonen, jotenkin tuli semmoinen olo, ettei oo toisen luokan kansalainenkaan. Tunsin itsensä arvottomaksi. (Nainen, 51 v., Haastattelu 7)

Ilman työtä ei voi selvitä. Ihminen joka on työtön, on tuomittu luuserin asemaan. Sillä ei oo kiintopistettä elämässä. Se vaan ajelehtii paikasta toiseen eikä sillä oo semmosta ihmisarvoa. Sitä kun on työläinen, tietää kuka on. (Mies 53 v., Haastattelu 5)

Osa haastateltavista kuvasi työttömän identiteettiä ja osa katsoi kuuluvansa työssä käyviin, vaikka olikin sillä het-

kellä työtön. Muutama kertoi pitävänsä vain lomaa työjaksojen välissä ja heidän tavoitteenaan oli palata työmarkkinoille.

En minä ikinä oo sanan varsinaisessa merkityksessä työtön. Minä oon pitänyt vapaata työpaikan vaihdosten välissä, mutta en oo koskaan ollu työtön. (Mies 57 v., Haastattelu 12)

Kyllähän se työ on tärkeä. Piti lähteä jo alta kymmenen ikäisenä isän ja äidin töihin. Siihen työntekoon ihan pienestä pitäen alettiin jo. (Mies 60 v., Haastattelu 1)

Yli 50-vuotiaille työnteko ja toimeliaisuus oli elämäntapa, johon he olivat kasvaneet jo nuoresta pitäen. Toimettomana ei sopinut olla ja he määrittelivät omaa identiteettiään pitkälti työstä ja siitä käsin, miten ahkera työhminen on. Vastavasti työttömyys oli merkinnyt heille koettelemusta, epäonnistumista ja kolausta itsetunnolle. Moni kuvasi omaa työttömyyttään leimana ja häpeänä.

Työttömyydestä irti kamppailu. Työnhaaklubin tuki osoittautui tärkeäksi työttömyydestä irrottautumisessa ja työnhaussa. Siirtymän raja on kohtaamisen, vuorovaikutuksen, kilpailun ja kamppailun paikka. Se voi kuitenkin muuttua segregaaation välineeksi, joka sulkee ulkopuolelle (Lucchini 1977). Lyhyitä työjaksoja lukuun ottamatta omatoiminen työttömyydestä irtautuminen oli osoittautunut ikääntyneille vaikeaksi. Uhkana oli työelämän ulkopuolelle sulkeva pitkäaikaistyöttömyys. Klubi oli tärkeä paikka valmistautua työnhakuun ja suunnitella tulevaisuutta. Haastateltavat kuvasivat Klubiin tuloa työttömyydestä irti riuhtaisemisena ja koulutussopimuksen laatimista taisteluna. Työttömyydestä irtautuminen vaati heiltä voimavaroja ja

ponnisteluja ja antoi toisaalta uusia mahdollisuuksia.

Minä tiesin, että se on väistämätöntä siihen Klubiin mennä. Oli se jo silloin mielessä, että jos täältä saisi sen tutkinnon suoritettua ja sen verran olin oma-aloitteinen ja taistelin ja sain sen koulutussopimuksen solmittua. (Mies 50 v., Haastattelu 8)

Sen Klubin jälkeen piti sitten kehittää ne työt ja mulla oli monta ehdotusta tämän kouluttajan kanssa. Hän erittäin hyvin ymmärsi ne minun toiveet ja oli sitä mieltä, että kannattas ehdottomasti käyttää se minun koulutus hyväksi. (Nainen 56 v., Haastattelu 3)

Työnhakijat pitivät Klubiin tulon kynnyksestä korkeana ja työllistämistoimenpiteisiin sitouttavana. Ikääntyneet sopeutuivat Klubin asettamiin tavoitteisiin ja työtapaan kuitenkin nopeasti.

Työelämään valmennus. Haastatellut kuvasivat työelämän odotuksiin vastaamisen pitkän työttömyyden jälkeen ristiriitaiseksi. Ikääntyneet toivat esiin, että yhteiskunnassa heihin kohdistui toisaalta odotus jatkaa työelämässä ja pidentää työuria, toisaalta he itse kokivat vievänsä harvat työpaikat nuorilta, joiden kuului päästä kiinni työelämään. Jotkut arvioivat jättäneensä työelämän jo taakseen, mutta TE-toimisto oli velvoittanut heidät osallistumaan työllisyyskokeiluun. Väilyömarkkinat muodosti uuden rajalinjan, joka haastoi heitä työnhakuun ja vaati luopumaan työttömyysaikana muotoutuneesta ajankäytöstä. Osa haastatelluista piti kokeiluun velvoittamista pakottamisena. Rajanveto oli kuitenkin vaikeaa, sillä moni piti työntekoa kansalaisvelvollisuutena ja työllistämismallia sinänsä kannatettavana, mutta työllistämisen ei olisi pitänyt kohdistua heihin itseensä.

Jos ei ois tätä pakkotyöllistämistä, niin en minä täällä olisi enää. Mutta kun tuli tää pakkotyöllistäminen, niin ollaan nyt se aika mikä ollaan. (Mies 61 v., Haastattelu 6)

Mitä helvetin järkeä siinä on, jos mulle tuodaan lappu, jossa lukkee joku puhelinnumero ja osoitetiedot. No osaan kai minä netistä kattoo itekin sen, että tällaisia paikkoja, niitähän on pilvin pimein. Jotain cv:tä meikälainen rustaamaan. Luuletko että 5-kymppinen kansakoulun käynyt mies, joka ei tekstiviestiä osaa kirjottaa, niin cv:stä paljon hyötyy. (Mies 57 v., Haastattelu 12)

Alkuun kun pääsee, niin kyllä se sitten siitä. Kun joku sanoo, että hänet pakotettiin tulemaan tänne. Toisaaltahan se asenne ratkaisee. Että ei sitä aina voi valita, mitä tekee. Aika lailla saa vaikuttaa ite siihen mitä tekee. (Nainen 51 v., Haastattelu 7)

Osa haastatelluista piti Klubin valmennusta turhauttavana ja se herätti heissä protestimielialaa. Erityisesti ansioluettelon laatiminen herätti ihmettelyä. Ansioluettelo osoitti oman osaamisen ja työkokemuksen, toisaalta se teki näkyväksi työuran yksipuolisuuden ja pirstaleisuuden. Käytännön työtä tehneiden mielestä Klubin valmennusjakso ei ottanut huomioon ammattilaisten osaamista. Erityisesti ruumiillisen työn tekijät, joiden työ oli ollut metallipajassa tai metsätoissa, pitivät ansioluettelo turhana ja oman osaamisen aliarvioimisena. Ansioluettelolla oli kuitenkin keskeinen merkitys työnhaussa. Jotkut haastateltavat totesivat, että työllisyyskokeiluun sopeutuminen ja aktiivisuus työnhaussa olivat itsestä kiinni. Ikääntyneiden mielestä Työnhaaklubin toiminta kokonaisuutena edisti heidän aktivoitumistaan työnhakuun.

VÄLITYÖMARKKINOILLE TULO – KYNNYKSELLE SIIRTYMINEN

Turner (1969) kuvaa liminaalissa olevia henkilöitä ”kynnysihmisiksi”. Van Genepin (1960) mukaan liminaalin siirtymävaiheeseen kuuluu erilaisia siirtymää auttavia symboleja, rituaaleja ja yhteisöllisyyttä, jotka merkitsevät kulttuurisia luokituksia ja muutosta (ks. Eriksen 2004). Siirtyminen Työvoimataloon, välityömarkkinoiden kynnykselle, merkitsi haastateltaville vaihtoehtoisia polkuja ja mahdollisuuksia sisältävää epävarmuuden aikaa. Kynnysvaiheessa haastateltavien puheessa korostuivat harkinta-aika, työyhteisön antama palaute ja työhön sopeutuminen.

Harkinta-aika. Työvoimatalo tarjosi mahdollisuuden työpajoihin, ohjaukseen, valmennukseen, työkyvyn arviointiin, työkokeiluun tai talon ulkopuoliseen työhön. Tavoite oli, että työllistetyt parantavat työvalmiuksiaan ja työllistyvät oman alan tai uusiin työtehtäviin. Esiin tulivat kysymykset opiskelu- ja kuntoutusmahdollisuuksista, sairauslomista tai eläkkeestä. Välityömarkkinoilla työskentely antoi harkinta-aikaa kypsytellä omia toiveita, tavoitteita ja työtä koskevia suunnitelmia, myös mahdollista alan vaihtoa.

Oon vähän ristiriitasessa tilanteessa tässä. Alan hommia on koko ajan siellä täällä auki. Se on minun ammatti, jossa olisin pätevä. Mutta oon pyrkimässä pois päin niistä töistä. Oon ollut vähän ristiriitanen tämän suhteen, että mihin minä työllistyisin. (Mies 53 v., Haastattelu 5)

En oo hirveesti suunnitellu eteenpäin. Yhteen aikaan oli kolme työpaikkaa joi-

hin olisin päässy, mutta sitten valitsin väärin. Se ei ollukaan hirveen pitkäaikainen. Vaihtoehtoja on ollut joskus liikaakin ja väärää valintoja tehny. Tässä sitä nyt ollaan. (Nainen 51 v., Haastattelu 7)

Työttömyyden tilalle oli tullut eri suuntiin avautuvia vaihtoehtoisia polkuja ja tilanne oli hämmentävä. Työttömän elämäntilanne oli tuntunut vaihtoehdottomalta ja nyt välityömarkkinoiden kynnyksellä vaihtoehtoja oli jopa liikaa. Taustalla heitä askarrutti kysymys siitä, olivatko vaihtoehdot todellisia vai näennäisiä. Oliko eläkeikää lähestyvän vajaakuntoisen uudelleen koulutus ja työllistyminen realistista? Tai johtiko työnantajapaketti avoimille työmarkkinoille vai uuteen työttömyyteen? Heidän oli vaikea ennakoida valintoja ja niiden tekemiseen tarvittiin harkinta-aikaa. Työllistäminen välityömarkkinoille toi näkyväksi työkyvyn, osaamisen ja jaksamisen, myös näihin liittyvät rajat. Työttömyyden epävarmuus siirtyi epävarmuudeksi työssä. Marginaalissa ihmisten tilanne oli suhteellinen ja kahtalainen, he olivat rajatapauksia (ks. Helne 2002); osa oli työssä välityömarkkinoilla ja osa teki töitä osa-aikaisesti sekä talossa että avoimilla markkinoilla.

Työyhteisön palaute. Työvoimatalo muodosti työyhteisön, jossa työllistetyt vaihtoivat kokemuksia ja vertasivat tilanteita keskenään. Tilanteiden vertaaminen koski työhistoriaa, työttömyysjaksoja, työtehtäviä, palkkaa, työaikaa ja näiden osalta he sijoittivat itsensä ja toisensa tiettyihin statuksiin. Erään rajalinjan muodosti työttömyysturvan muoto. Eniten he arvostivat ansiosidonnaiselta päivärahalta kokeiluun tulleita, joilla oli työllistetyistä korkein status ja paras palkka. Seuraavaksi tulivat työmarkkinatuelta työllistetyt

ja pätkätoita tehneet. Vähiten arvostusta saivat päihde- ja mielenterveysongelmia kokevat, joita ansiosidonnaiselta tuelta tulleet kutsuivat ”syrjäytyneiksi”. Rajojen vetäminen merkitsi erontekoa ja vallankäyttöä. Erilaisen statuksen omaaviin ryhmiin kuuluminen voi vahvistaa tai heikentää omaa identiteettiä ja keskinäistä yhteisyyttä. Tämä tunne saattaa olla organisoitumisen ja vastarinnan perustana (Knaebel 1987). Myös haastatellut kertoivat jonkin ryhmän halusta kiellettyä työllisyyskokeilusta.

Minä kritisoin kyllä kovasti, että alun perinhän tätä piti kehittää syrjäytyneille ja syrjäytymisuhan alla oleville, niin nyt siihen vedetään sitten kaikki. Että tää ei koske ainoastaan heitä, vaan tää koskee jokaikistä, että työvoimatoimiston kirjoilla ei saa olla tavallaan kukaan. (Nainen 57 v., Haastattelu 13)

Mun mielestä kaikkien pitäis tehdä sen rahan eteen jotakin. Tämä on mahdollisuus saada rahaa ja mahdollisuus käydä töissä, koska normalityömarkkinoille ei voi mennä tämmösillä työajoilla. (Nainen 57 v., Haastattelu 15)

Toinen rajanveto koski työvoiman kysyntää työmarkkinoille. Eniten haastatellut arvostivat avoimille työmarkkinoille siirtymistä, seuraavaksi työnantajapaketilla Työvoimatalon ulkopuolelle työllistämistä ja vähiten työntekoa talossa. Näihin erilaisiin ”työmarkkina-asemiin” liittyi erilaisia tuntomerkkejä ja rituaaleja, kuten siirtymäkeskustelut, työsovimuksen teko ja työhöntulotarkastus. Työyhteisöön kuulumisen symboleina kuvattiin työsuhde, palkanmäärittely, työajanseuranta ja tupakkatauo. Työyhteisön reunalle rajattiin osa työllistetyistä, joihin liitettiin päihdepuhallutukset, ta-

losta poistamiset ja palkan pidättämiset. Työntekijän status merkitsi työttömän leiman poistumista. Talon sisällä syntyi ja vahvistui erilaisia rajalinjoja ja sisäisiä hierarkioita työllistettyjen kesken. Toisaalta katsottiin, että talossa ei tehty ”oikeita töitä”. Jotkut epäilivät, että työllisyyskokeiluun osallistuminen merkitsi leimaa, joka esti työllistymisen avoimille työmarkkinoille.

Sopeutuminen työhön. Haastatelluista kahdella kolmesta asenne työntekoon oli myönteinen sekä Työvoimatalossa että talon ulkopuolella työnantajapaketeilla. Ikääntyneet olivat sopeutuneet työhön ja pitivät työssäkäyntiä tärkeänä omalle hyvinvoinnille; työ motivoi ja toi sisältöä elämään. Jotkut pitivät talossa työskentelyä turhauttavana mielekkään työn puuttumisen vuoksi. Työskentely Työvoimatalossa tarjosi pitkäjänteisen jakson työssä valmentautumista ja auttoi sopeutumaan työssäkäynnin rutiineihin, työn ja vapaaajan vuorotteluun ja työelämän pelisääntöihin.

Kyllä se on tarkoitus, että täällä tehdään töitä, että oppii talon tavoille. On tarkoitus, että kaikki oppii talon tavoille. (Nainen 56 v., Haastattelu 3)

Avoimille työmarkkinoille? – Ei missään nimessä. Minä oon työni tehny heti kun tämä pakkotyö loppuu. Jotain voi vapaaehtosella käyvä tekemässä. (Mies 61 v., Haastattelu 6)

Sama maksaa se päiväraha kotiin, kylmästi vaan. En minä turhaudu enkä syrjäydy ollenkaan. (Mies 60 v., Haastattelu 13)

Haastatelluista kolmasosa olisi halunnut jatkaa elämistä työttömyyspäivärahalta ja he kapinoivat pakkotyöllistämistä

kohtaan. Monella oli myös omassa arkipäivässä erilaista toimijuutta palkkatyön ohella. Etenkin miehillä mielekkäiden työtehtävien puuttuminen työllisyyskokeilussa oli johtanut turhautumiseen. Naisilla työssäkäynnin ja jopa kolmen sukupolven hoito- ja hoivavastuun sekä työmatkojen yhdistäminen vaativat erityisjärjestelyjä. Näissä tilanteissa he perustelivat työttömyysturvalla jatkamisen ja omaehtoisen toiminnan työllisyyskokeilua mielekkäämmäksi. Välityömarkkinoilla he sijoittuivat edelleen työn ja työttömyyden kynnykselle.

TYÖMARKKINOILLE LIITTYMINEN

– RAJAN YLITYS

Liminaalin kolmas vaihe, rajan ylitys, merkitsee uudelleen liittymistä, jossa siirtyminen vieään päätepisteeseensä. Yksilö päättyy suhteellisen vakaaseen tilaan, johon kuuluu joukko selkeästi määriteltäviä, rakenteellisia oikeuksia ja velvollisuuksia muita yhteiskunnan jäseniä kohtaan. (Eriksen 2004.) Työllisyyskokeilun tavoitteeksi on asetettu työllistyminen avoimille työmarkkinoille. Paltamossa ja Kainuussa työllistymismahdollisuudet avoimille työmarkkinoille ovat suhteellisen pienet. Työllisyyskokeilun ollessa vielä meneillään, työllistymistä tarkastellaan valmiuksina ja edellytyksinä liittyä tai palata avoimille työmarkkinoille. Haastateltavien mukaan työmarkkinoille liittymisen edellytykset koskivat lähinnä työn palkitsevuutta, työyhteisöön sitoutumista ja työllistymisen reunaehtoja.

Työn palkitsevuus. Haastatteluissa tuli esiin lukuisia työhön kannustavia psykologisia ja taloudellisia tekijöitä. Työssä käynti koettiin monin tavoin palkitsevaksi, myös taloudellisesti välttämättömäksi.

Erityisesti työ toi elämään mielekkyyttä, arvostusta ja kokemusta tarpeellisuudesta, vahvisti itseluottamusta ja identiteettiä sekä auttoi katsomaan elämässä eteenpäin.

Aina on parempi olla töissä kuin työttömänä. Koska ihmisen mieli tarttee sen, meiän psyyke ei kestä sitä joutilaisuutta liikaa. (Mies 53 v., Haastattelu 5)

Kyllä se on se toimeentulo ja omavoimaisuuden tunne, että tässä pärjätään omillaan. Ja samalla kasvattaa itseluottamusta, kun ei tarvitse toimeentuloa anoa, vaan sen saa omalla työpanoksella. (Mies 50 v., Haastattelu 8)

On vaan tavaks tullu [mennä] 40 vuotta töihin, niin ... se tuo korvien väli muuttuu semmoseks, että työttömyys lannistaa ja työssäolo kasvattaa itsetuntoa. (Mies 57 v., Haastattelu 12)

Haastatellut kertoivat sopeuttaneensa taloutensa pieniin tuloihin. Palkkaus kuvasi työn arvostusta, ja vaikka se oli työttömyysaikaa parempi, niin oikeaan työntekoon nähden se oli heidän mielestään liian pieni. Toisaalta he pitivät työtä avoimilla markkinoilla vaativana ja epäilivät terveydellisistä syistä omaa jaksamistaan. Heikko terveys, vajaatyökykyisyys ja jaksamisongelmat olivat työntämässä ikääntyneitä eläkkeelle.

Työyhteisöön sitoutuminen. Työmarkkinoille liittymiseen kannustavina tekijöinä tulivat esiin työyhteisön ja sen sosiaalisten suhteiden merkitys. Työttömyyden jälkeen merkittäväksi hyvinvointia lisääväksi seikaksi mainittiin työtoverit, yleisesti ihmissuhteet ja paikka työyhteisössä. Ikääntyneet toivat esille roolinsa vas-
tuunkantajina; työyhteisön toiminnas-

sa he kuvasivat yhteisvastuullisuutta ja nuorempien opastamista hiljaisen tiedon kautta. Työyhteisöstä he saivat myös itselleen ohjausta ja vertaistukea. Välityömarkkinoille työllistäminen oli merkinnyt heille elämänpiirin laajentumista ja uutta sisältöä elämään.

Työssäolo on sosiaalisesti tärkeää. Kun on koko ajan ihmisten kanssa. Aika tärkeä osa elämää... Minuun luotetaan, mä teen sen minkä oon aloittanut enkä jätä sitä kesken. Oon ajoissa töissä enkä myöhästy eikä oo turhanpäiväisiä poissaoloja. (Nainen 60 v., Haastattelu 4)

No justinsa se työkokemus ja semmonen osaaminen, ne puhuu semmosesta nykyään kuin hiljainen tieto. (Mies 60 v., Haastattelu 1)

Pari viikkoo olin sairauslomalla, ne oli kyselleet jo oikein, että eikö se enää tuu töihin, että kait sitä on [olen] pidetty, että en oo tähän mennessä moitetta saanu. Jos työelämään pystyy, niin kyllä työssä olisin mielummin, jos on työkykyä jäljellä. Sit-
ten se on hirveän mukava, että asiakkaat on tyytyväisiä, kait ne tykkäävät, että siellä on. (Nainen 58 v., Haastattelu 2)

Ikääntyneet pitivät työilmapiiriä merkittävänä tekijänä työssä jaksamiselle. Työyhteisöön kuuluminen, työstä saatu positiivinen palaute ja työtoverien tapaminen koettiin tärkeäksi omalle hyvinvoinnille. Työllistäminen oli joidenkin mielestä lisännyt sosiaalista kanssakäymistä myös vapaa-ajalla. Työyhteisöstä oli tullut keskeinen osallistumista, sosiaalista vuorovaikutusta ja yhteisöllisyyttä ylläpitävä paikka. Välityömarkkinoille työllistäminen oli antanut heille valmiuksia toimia työyhteisössä ja motivoinut ha-
keutumaan avoimille työmarkkinoille.

Työllistymisen reunaehdot. Työmarkkinoille liittymistä säätelivät yksilölliset, mutta etenkin paikalliset ja alueelliset tekijät sekä työvoiman kysynnän ja tarjonnan kohtaaminen. Tietyillä aloilla työpaikkoja oli tarjolla, mikäli työnhakijan työtaidot olivat ajan tasalla. Haastateltavat pitivät työntekoa yhteiskunnallisena velvollisuutena. Työn kautta he kiinnittyivät yhteiskuntaan, työ tarjosi heille mahdollisuuden osallistua sen toimintaan omalla panoksellaan ja lunastaa yhteiskuntakelpoisuus.

En oo kovin aktiivisesti kyllä hakenu. Tämä on mennyt omalla painollaan tässä. Kuitenkin sitten kotona on sitä tekemistä niin paljon. Mulla on siinä vaihtoehtona, että joko eläkkeelle tai yrittäjänä. (Mies 54 v., Haastattelu 10)

Mieli tekkee vielä tehdä töitä, koska sen verran pystyy. Minä tykkään käsillä tehdä ... Että en haluaisi vaihtaa työpaikkaa. Kolme päivää on hyvä, en kokopäivätyötä haluaisikaan. (Nainen 58 v., Haastattelu 2)

Kyllähän se on selvä asia, vaikka puhutaan, että nyt iäkkäitä palkataan ja muuta, mutta kyllähän se ikä on ongelma. Työllistyminen vaikeutuu huomattavasti. Mä oisin joutanu jo eläkkeelle. (Mies 52 v., Haastattelu 14)

Työllistymisen kriteereiksi todettiin terveys, työkyky, osaaminen, jaksaminen ja ikä. Ikäsyrjinnän kokeminen tuli usein esiin haastatteluissa. Ikäsyrjintä, ulossulkeeminen, marginalisaatio ja sosiaalinen syrjäyttäminen ovat osa arkista sosiaalista vuorovaikutusta, jonka seurauksena ja jonka kuluessa varttuneet työntekijät joutuvat syrjäytetyiksi ulossuljettujen tai marginaaleihin aseisiin (Viitasalo 2013,

19). Haastateltujen mukaan työkykyinen, ammattitaitoinen ja osaava työntekijä jäi työpaikkahaastattelujen ja työhönoton ulkopuolelle työnantajan vedotessa hakijan ikään. Työnantajat palkkasivat ikään-tyneiden sijaan mieluummin nuorempia työntekijöitä. Haastatellut yhtä lukuun ottamatta pitivät ikää työllistymisen esteenä.

Hankkeen aikana haastatelluista yksi henkilö oli siirtynyt avoimille työmarkkinoille, yksi opiskelijaksi ja yksi eläkkeelle. Hankkeen viimeisenä vuonna välityömarkkinoilla työskenteli edelleen neljä henkilöä talon työpajoissa, neljä oli työllistetty Työvoimatalon ulkopuolelle, kaksi henkilöä oli työssä puoliksi talossa ja avoimilla markkinoilla, yksi henkilö oli osa-aika-eläkkeellä ja yksi pitkällä sairauslomalla.

Paltamon työllisyyskokeilussa työllistymisen vaiheet sisälsivät sekä yksilötason, yhteisötason että yhteiskuntatason prosesseja, joita on kuvattu taulukossa 1. Yksilötasolla Työnhakuklubi sai aikaan työnhakuun aktivoitumista, yhteisötasolla Työvoimatalo motivoi työssäkäyntiin ja yhteiskuntatasolla nämä yhdessä edistivät työvalmiuksia, hakeutumista ja sitoutumista avoimille työmarkkinoille. Toisaalta joillekin sopi parhaiten osa-aikatyö välityömarkkinoilla, heillä ei ollut riittävästi valmiuksia hakeutua avoimille työmarkkinoille ja työllistymispolku pysähtyi välityömarkkinoiden kynnykselle. Tutusta työyhteisöstä ei ollut halua tai rohkeutta siirtyä avoimille markkinoille, jossa työpaikkoja oli tarjolla vain harvoin.

Taulukko 1. Työllistymisen vaiheet Paltamon työllisyyskokeilussa

	Työllistymisen vaiheet Paltamon työllisyyskokeilussa	Siirtymät, liminaalin vaiheet	Valmiudet työllistyä
Yksilötaso	Työnhakuklubiin tulo	Työttömyydestä irtautuminen	Aktiivoituminen
Yhteisötaso	Työvoimatalossa työskentely	Kynnykselle siirtyminen	Motivoituminen
Yhteiskuntataso	Valmius siirtyä avoimille työmarkkinoille	Työmarkkinoille liittyminen	Sitoutuminen

Välityömarkkinoilla työskentely oli lisännyt useiden ikääntyneiden työhalukkuutta, työmotivaatiota ja halua palata avoimille työmarkkinoille. Työllistymistavoitteesta huolimatta monet yksittäiset tekijät prosessin eri vaiheissa saattoivat muodostua työllistymisen kynnykseksi. Työvoimatalossa työskentely oli parantanut huomattavasti ikääntyneiden työmarkkinavalmiuksia, mutta ei taannut heidän työllistymistään avoimille työmarkkinoille.

LOPUKSI

Artikkelissa olen tutkinut välityömarkkinoille työllistettyjen ikääntyneiden kokemuksia Paltamon täystyöllisyyskokeilussa. Kokeilun tavoitteena on parantaa työllistettyjen työvalmiuksia ja tukea paluuta avoimille työmarkkinoille. Tutkimuksen aineistona ovat yli 50-vuotiaiden työllistettyjen haastattelut. Työllistämisen vaiheita olen analysoinut työttömyyden ja työn välitilana ja kynnyksenä liminaali-käsitteen kautta. Liminaalisuus soveltui analyysiin erityisesti siirtymävaiheiden ja niihin liittyvien merkitysten tarkastelussa. Välitilassa oli erotettavissa kolme vaihetta: työttömyydestä irtautuminen, välityömarkkinoille siirtyminen ja avoimille työmarkkinoille liittyminen. Paltamon työllisyyskokei-

luun osallistuminen lisäsi ikääntyneiden aktiivisuutta, motivoitumista ja sitoutumista työnhakuun ja työssä käyntiin. Sen sijaan vain harvoille avautui mahdollisuus työllistyä avoimille työmarkkinoille.

Työttömyydestä irtautuminen toteutui Työnhakuklubin työnhakuvalmennuksessa. Klubi merkitsi ikääntyneille oman identiteetin pohdintaa, työttömyydestä irti kamppailua ja työelämään valmennusta. Työvoimatalossa työskentely merkitsi työttömyyden ja työllisyyden välitilaa, kynnyksellä oloa ja epävarmuuden aikaa, jossa korostuivat harkinta-aika, työyhteisön palaute ja työhön sopeutuminen. Avoimille työmarkkinoille liittyminen edellytti hyviä työllistymisvalmiuksia, jossa keskeisiä tekijöitä olivat työn palkitsevuus, työyhteisöön sitoutuminen ja työllistymisen reunaehdot. Omatoiminen työttömyydestä irtautuminen osoittautui ikääntyneille vaikeaksi. Välityömarkkinoilla työskentely paransi työllistettyjen työelämävalmiuksia, taitoja ja elämänhallintaa sekä lisäsi työnantajapakettien kautta yhteyksiä työnantajiin.

Työllistämisen eri vaiheissa oli tunnistettavissa sekä yksilöllisiä, yhteisöllisiä että yhteiskunnallisia prosesseja, jotka edistivät tai estivät ikääntyneiden työllistymistä. Ikääntyneiden työllistymistä tukevina

yksilöllisinä tekijöinä korostuivat vahva työmotivaatio ja työn merkitys elämän kiintopisteenä, yhteisöllisinä tekijöinä sosiaaliset suhteet ja mahdollisuus kuulua työyhteisöön. Työllistymistä estävinä yksilöllisinä tekijöinä korostuivat lähinnä työkyky- ja ammattitaitovaatimukset ja yhteiskunnallisina esteinä työvoiman kysynnän ja tarjonnan lait sekä ikääntyneiden heikko asema työmarkkinoilla. Työmarkkinoiden näkökulmasta ikääntyneet muodostivat joustovaran, sillä toisaalta heihin kohdistui vetoa työttömyydestä työhön, toisaalta työntöä työelämästä työttömäksi tai eläkkeelle. Useimmat yli 50-vuotiaat haastateltavat katsoivat välityömarkkinoille työllistämisen palkitsevaksi ja motivoivaksi ja suuntautuivat avoimille työmarkkinoille, mutta toivat esiin kokemansa ikä syrjinnän.

Työttömänä koettu epävarmuus oli siirtynyt epävarmuudeksi työssä, jonka jatkumisesta hankkeen jälkeen ei ollut tietoa. Osa haastatelluista oli siirtynyt välityömarkkinoilta avoimille markkinoille, opiskelemaan tai eläkkeelle, osa työskenteli edelleen välityömarkkinoilla Työvoimatalossa, jatkosijoitettuna tai työnantajapaketeilla. Vaikka työllistetyillä oli edellytyksiä työllistyä avoimille työmarkkinoille, työmahdollisuuksien puuttuminen tai yksilölliset syyt merkitsivät useiden kohdalla välityömarkkinoiden liminaaliin ja kynnykselle juuttumista.

Turnerin (1969) mukaan liminaali on vaarallinen asema, johon liittyy uhka siitä, että toimija kieltäytyy yhteiskuntaan uudelleen liittämisestä. Haastatteluaineiston perusteella välityömarkkinoille osallistuminen edisti ikääntyneiden halua palata työmarkkinoille palkkatyöyhteiskunnan aktiiviseksi jäseneksi. Toiseksi Turner (1974) katsoo, että marginaalissa

elävillä ei ole kulttuurista varmuutta siitä, että liminaalisuus päättyisi ja että he todella siirtyisivät uuteen statukseen, jolloin liminaalista tilaa leimaava alituinen epävarmuus katoaisi. Siirtymä työttömyydestä välityömarkkinoille toi lähemmäs työmarkkinoita ja vähensi marginaalisuutta, ainakin tilapäisesti. Työssäolo välityömarkkinoilla ennen eläkeikää näyttäytyi useille työelämän marginaalina, varalla olona, josta myös paluu työttömyyteen näyttäytyi mahdollisena.

Välityömarkkinoita koskevan selvityksen mukaan pitkä työttömyys passivoi ja terveydelliset seikat estävät työllistymistä. Osa henkilöistä palaa palkkatuetusta työstä takaisin työttömäksi, osa olisi järkevää päästää eläkkeelle ja osa työnhakijoista tarvitsisi pysyvän palkkatuetun työn. Välityömarkkinoilla tapahtuvaa työllistämistä tarvitaan ja siirtymiä välityömarkkinoilta avoimille työmarkkinoille tulisi vahvistaa. Toiminnan tulokseksi tulisi hyväksyä myös elämänhallinnan ja yleisten työmarkkinavalmiuksien paraneminen. (TEM 2013.) Paltamon työllisyyskokeilu on toteuttanut aktiivisen työvoima- ja sosiaalipolitiikan tavoitteita parantamalla työttömien henkilöiden työllistymistä ja elämänhallintaa sekä ylläpitämällä toimintakykyä, edellytyksiä ja halua siirtyä avoimille työmarkkinoille.

Työvoiman saatavuutta tulevaisuudessa voidaan turvata tarjoamalla myös pitkäaikaistyöttömille ja vajaatyökykyisille työllistymismahdollisuuksia. Välityömarkkinat voivat toimia työllistetyille kiinnipitävänä ja mahdollistavana ympäristönä, sallimalla vajaatyökykyisyyden, luomalla uusia toiminnan edellytyksiä ja pitämällä mukana yhteiskunnassa (ks. esim. Granfelt 1998). Työssäkäynti ylläpitää työntekijöiden sosiaalista hyvinvointia, antaa mahdollisuu-

den elää arvokasta ja aktiivista elämää ja tukee elämänhallintaa. Välytömarkkinat palvelevat myös vajaakuntoisten sijoittumista avoimille työmarkkinoille. (Ks. Pietarinen 2012.)

Voisivatko välytömarkkinat toimia pysyvänä ratkaisuna henkilöille, jotka eriyistä eivät ylitä avointen työmarkkinoiden kynnyksiä? Työskentely palkkatuella välytömarkkinoilla ylläpitää työelämätaitoja, ammattiosaamista ja elämänhallintaa. Myös tällä ryhmällä on paljon osaamista ja annettavaa työelämään. Osa heistä voisi siirtyä joustavasti, tilapäisesti ja ehkä myös pysyvämmiin avoimille työmarkkinoille. Työelämäosallisuuden tukeminen on keskeinen keino ehkäistä sosiaalista ja taloudellista syrjäytymistä. Välytömarkkinoille työllistäminen on siten tärkeä yhteiskunnallisesti ratkaistava kysymys.

KIRJALLISUUS

- Alasuutari, Pertti (1999) Laadullinen tutkimus. Tampere: Vastapaino.
- Claussen, Bjørgulf (1999) Health and re-employment in a five-year follow-up of long-term unemployed. *Scandinavian Journal of Public Health* 27, 94–100.
- Eriksen, Thomas Hylland (2004) Toista maata? Johdatus antropologiaan. Suomen Antropologinen seura. Helsinki: Gaudeamus.
- Ezzy, Douglas (1993) Unemployment and mental health: A critical review. *Social Science & Medicine* 37, 41–52.
- van Gennep, Arnold (1960) *The Rites of Passage*. Kääntänyt Monika B. Vizedom & Gabrielle L. Caffee. London: Routledge.
- Gordon, Tuula (1993) Toiseuden ”esiinmarssi”. *Sosiologia* 30 (3), 165–173.
- Granfelt, Riitta (1998) Kertomuksia naisten kodittomuudesta. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Helne, Tuula (2002) Syrjäytymisen yhteiskunta. Tutkimuksia 123. Helsinki: Stakes.
- von Hertzen-Oosi, Nina & Vaittinen, Elina & Ruoppila, Sampo & Virtanen, Petri (2010) Kolmannen sektorin työ- ja elinkeinohallinnolle tuottamien palveluiden ja järjestettyjen työtilaisuuksien vaikutukset. Työ ja Yrittäjyys 13/2010. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö.
- Huotari, Anne (2010) Paltamon työnhakuklubi. Teoksessa Riitta-Liisa Kokko & Pirjo-Liisa Kotiranta (toim.) Työllisyys, terveys ja hyvinvointi. Paltamon työllistämismallin arviointitutkimus 2009–2013. I osaraportti 2.6.2010. Avauksia 17/2010. Helsinki: Terveystyden ja hyvinvoinnin laitos, 38.
- Ilmarinen, Juhani (2006) Pitkää työuraa! Ikääntyminen ja työelämän laatu Euroopan unionissa. Jyväskylä: Gummerus.
- Jahoda, Marie (1982) *Employment and unemployment: A social psychological analysis*. New York: Cambridge University Press.
- Järvikoski, Aila & Peltoniemi, Jyri & Puumalainen, Jouni (1999) Ikääntyneet pitkäaikaistyöttömät terveydenhuollossa ja kuntoutuspalveluissa. Ikääntyneiden pitkäaikaistyöttömien palvelutarveselvityksen seuranta-tutkimuksen osaraportti 6. Kuntoutussäätiön tutkimuksia 61/99. Helsinki: Yliopistopaino.
- Kettunen, Reetta & Kähäri-Wiik, Kaija & Vuori-Kemilä, Anne & Ihalainen, Jarmo (2009) Kuntoutumisen mahdollisuudet. Helsinki: WSOYpro.
- Knaebel, Simon (1987) Introduction. Teoksessa Simon Knaebel (toim.) Marges, marginalities et institution. *Sine loco: Les Editions du Cerf*, 7–13.
- Kokko, Riitta-Liisa & Kotiranta, Pirjo-Liisa (toim.) (2010) Työllisyys, terveys ja hyvinvointi. Paltamon työllistämismallin arviointitutkimus 2009–2013. I osaraportti 2.6.2010. Avauksia 17/2010. Helsinki: Terveystyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Lahelma, Eero (1989) Unemployment, re-employment and mental well-being. A panel survey of industrial jobseekers in Finland. *Scandinavian Journal of Social Medicine Suppl.* 43, 1–170.
- Laurikainen, Arto & Huotari, Anne (2010) Paltamon työllistämismalli. Teoksessa Riitta-Liisa Kokko & Pirjo-Liisa Kotiranta (toim.) Työllisyys, terveys ja hyvinvointi. Paltamon työllistämismallin arviointitutkimus 2009–2013. I osaraportti 2.6.2010. Avauksia 17/2010. Helsinki: Terveystyden ja hyvinvoinnin laitos, 30–34.
- Linnakangas, Ritva & Lindh, Jari & Järvikoski, Aila (toim.) (2000) Työttömyyden ja va-

- jaakuntoisuuden jäljillä. Kuntoutussäätiön tutkimuksia 66/2000. Helsinki: Yliopistopaino.
- Lucchini, Riccardo (1977) Aspects theorgues de la marginalite sociale. *Revue Suisse de sociologie* 3 (3), 35–56.
- Mannila, Simo (1993) Työhistoria ja syrjäytyminen. Vaikeasti työllistyvien terveysongelmaisten elämäntilasta. Helsinki: Kuntoutussäätiön tutkimuksia 41.
- Nenonen, Tellervo & Leemann, Lars & Härkänen, Tommi & Tyyni, Ulla & Kaikkonen, Risto & Koskinen, Seppo & Kokko, Riitta-Liisa & Kotiranta, Pirjo-Liisa & Linnanmäki, Eila (2011) Terveys- ja hyvinvointivaikutukset – lähtötason tilanne 2009–2010. Työllisyys, terveys ja hyvinvointi. Paltamon työllistämismallin arviointitutkimus 2009–2013. Raportti 22/2011. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Patton, Michael Quinn (1990) *Qualitative Evaluation and Research Methods*. Newbury Park: Sage.
- Pietarinen, Mari (2012) Aktivointipolitiikka ja sosiaalityö. Teoksessa Pirjo-Liisa Kotiranta (toim.) Työllisyys, terveys ja hyvinvointi. Paltamon työllistämismallin vaikutusten arviointitutkimus. Väli­raportti 4. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 36–43.
- Rajavaara, Marketta (1998) (toim.) Työtä, eläkettä vai työttömyyttä? Ikääntyneiden pitkäaikaistyöttömien palvelutarveselvityksen seuranta­­tutkimuksen osaraportti 4. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 37. Helsinki: Kansaneläkelaitos.
- Rajavaara, Marketta & Viitanen, Mikko (1998) Toiveena työ, suuntana eläke? Teoksessa Marketta Rajavaara (toim.) Työtä, eläkettä vai työttömyyttä? Ikääntyneiden pitkäaikaistyöttömien palvelutarveselvityksen seuranta­­tutkimuksen osaraportti 4. Helsinki: Kansaneläkelaitos. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 37, 119–154.
- Reber, Arthur S (1985) *The Penguin Dictionary of Psychology*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Sandelowski, Margarete (1995) Qualitative analysis: What it is and how to begin. *Research in Nursing & Health* 4, 371–375.
- Schmid, Günther (2008) *Sharing Risks: On Social Risks Management and the Governance of Labour Market Transitions*. Teoksessa Ralf Rogovski (toim.) *The European Social Model and Transitional Labour Markets*. Law and Policy. Farnham: Ashgate, 29–60.
- Suikkanen, Asko (2008) Selvitys välityömarkkinoista. 13.10.2008. (päivitetty 4.5.2009) SATA-komitean selvityksiä. http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=41254&name=DLFE-4806.pdf. Luettu 21.11.2012.
- Suikkanen, Asko & Lindh, Jari & Linnakangas, Ritva & Järvikoski, Aila (toim.) (2000) Työttömyyden ja vajaakuntoisuuden jäljillä. *Tutkimuksia 66/2000*. Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- TEM (2013) Selvitystyö välityömarkkinoiden mahdollisuuksista tukea vaikeasti työllistyvien työelämään osallistumista ja työmarkkinoille pääsyä. TEM raportteja 7/2013. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2004) *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. 1.–3. painos. Helsinki: Tammi.
- Turner, Victor (1969) *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Chicago: Aldine.
- Turner, Victor (1974) *Dramas, Fields and Metaphors*. Ithaca, NJ: Cornell University Press.
- Työministeriön valtakunnallinen ESR-kehittämishjelma (2007–2013) http://www.rakennerahastot.fi/rakennerahastot/tiedostot/valtakunnalliset_kehittamisohjelmat/tem_valityomarkkinat_ko.pdf. Luettu 29.10.2012.
- Viitasalo, Niina (2013) Torjunnasta eristämiseen. Sosiaalisen syrjäyttämisen käytänteitä työssä. *Janus* 21 (1), 4–21.
- Virtanen, Pekka (2012) Työttömien haavat ja arvet. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 49, 193–195.
- Vähätalo, Kari (1998) Työttömyys ja suomalaisen yhteiskunta. Helsinki: Gaudeamus.
- Välityömarkkinat-kehittämishjelma (2007–2013) <http://www.tem.fi/valityomarkkinat>. Luettu 29.10.2012.
- Walker, Alan (1999) Työelämä ja ikääntyvä työvoima. Hyvien käytäntöjen opas. Euroopan elin- ja työelämäolojen kehittämistäitiö. Luxemburg: Euroopan yhteisöjen virallisten julkaisujen toimisto.
- Warr, Peter Bryan (1987) *Work, unemployment and mental health*. Oxford: Clarendon Press.